

»Razgaljenje« liberalizma

Jurij Perovšek, Na poti v moderno. Poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja, Inštitut za novejšo zgodovino – zbirka Razpoznavanja / Recognitiones, Ljubljana 2005, 285 strani.

Bil je »zgodovinski ustvarjalec *modernega*«, končal pa »socialno izkoreninjen« v »praznoti duha«. Vtisnil je pečat 19. stoletju in se zlagoma »izgubil« v dvajsetem. Do druge svetovne vojne kot enoten idejni in politični tabor ni več obstajal, za njim je ostala množica med sabo različnih političnih skupin. Tako bi lahko na hitro označili pot, ki jo je prehodil slovenski liberalizem. Gotovo se zdi zanimiva, toda tisti, ki bo želel po njej, lahko zaide v vsej kompleksnosti njenih ovinkov, odcepov in slabše zgrajenih odsekov. Za lažjo orientacijo potrebuje odgovore, ki terjajo tako gospodarsko in politično kot svetovnonazorsko in ideološko poglobitev. Odgovore, ki naj vsebujejo kar najbolj široko razgaljenje slovenske liberalne politične misli. V nedavno izšli knjigi s pomenljivim naslovom *Na poti v moderno* nam njen pisec, znanstveni svetnik doc. dr. Jurij Perovšek z Inštituta za novejšo zgodovino, ponuja prav to. Priznani strokovnjak za zgodovino liberalizma se je namreč odločil, da bo svoje dosedanje obravnavanje te razgibane teme sintetiziral v monografski obliki in tako na enem mestu ponudil »vodnik« po poteh liberalne misli. Plod njegovega dela je tehtna študija, ki v štirih problemskih razdelkih razčlenjuje posamezna poglavja iz zgodovine tako evropskega kot slovenskega liberalizma.

V prvem delu študije, ki je posvečen socialnemu vprašanju, nam avtor najprej pojasni liberalno združnogospodarsko doktrino, nato pa osvetli njene prilagoditve na Slovenskem v zadnjih desetletjih 19. stoletja. Pri tem je treba posebej poudariti, da t. i. Schultze-Delitzscheve doktrine ni zgolj površno orisal, temveč jo je temeljito razčlenil. Njena aplikacija na Slovenskem, ki je pomenila, kot pravi pisec, »*enega od redkih sočasnih vplivov evropskega liberalizma na slovenski liberalni*

tabor«, je zato bralcu nedvomno bolj in zlasti lažje razumljiva. V okviru razčlenjevanja socialnega vprašanja je obdelal tudi pojav in značaj socialnega liberalizma, ki pa je po letu 1918 tako v Evropi kot na Slovenskem izgubil svojo aktualnost.

Če označimo prvi del knjige kot socialno-gospodarsko branje, moremo drugega razvrstiti v idejnopolitično rubriko. Težišče razdelka je namreč prav na tem, čeprav velja poudariti, da obravnave nekega miselnega toka, ki je zaznamoval političnega človeka, ni mogoče kirurško razdreti na različne vidike, jih zapreti v hladilnico in nato izolirano drugega od drugega analitično obdelati. Različni vidiki se v dejanskosti in v knjigi vseskozi prepletajo med sabo, fokus pisca pa je vsakič drugje. Perovšek se je razčlenjevanja idejnih in nazorskih značilnosti liberalizma lotil »skozi« štiri osebnosti. Tako izriše portreta dveh liberalnih prvakov, Ivana Tavčarja in Ivana Hribarja, ter prikaže poglede liberalizma na dva pripadnika »nasprotnega tabora« – na škofa Antona Bonaventuro Jegliča in na Janeza Evangelista Kreka. V orisih obeh liberalnih Ivanov se dobro vidi pomembna razlika med obema možema. Medtem ko je bil socialnoelitistični Tavčar nosilec izrazitega kulturnobojnega protikatoliškega stališča, je bil zmernejši Hribar – sicer tudi nasprotnik zlorabe Cerkve in vere v politične namene – drugačnega mnenja. Po besedah avtorja ga »*tradicionalni spopad med političnim katolicizmom in liberalizmom /.../ ni privlačil*«. V boju med obema usmeritvama ga zato daje na »dostojanstveno mesto«. Po nastanku Kraljevine SHS leta 1918 pa je usahnila tudi Tavčarjeva farška gonja. Zamenjal jo je »dosledni protikomunizem«, poleg tega pa tudi zagovarjanje jugoslovanskih nacionalnounitarnističnih, monarhističnih in centralističnih stališč. Presenetljivo se zdi, da se kot slovenski pisatelj ni zavzemal za slovenski jezik. V manjšem vplivu slovenskega »narečja« kot »pravi Jugoslovan« ni videl nič problematičnega.

Razčlemba nazorskega sveta obeh liberalnih prvakov dobro nadgrajuje analiza pogledov liberalnega tabora na Jegliča in Kreka. Perovšek namreč pronicljivo ugotavlja, da se idejne in politične misli ter medsebojna politična razmerja »*lahko zelo dobro prepoznajo tudi po odnosu, ki so ga posamezni politični tabori imeli o najvidnejših predstavnikih sebi nasprotnih političnih sil*«. Tako bralcu nazorno prikaže vso ostrino in celo obča-

sno vulgarnost napadov liberalcev na Jegliča, ki so najbolj kulminirali leta 1909, ko je škof izdal svojo znano brošuro *Ženinom in nevestam*, in leta 1925 ob volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS. Liberalni tabor pa je tudi sicer le redko pozitivno pisal o Jegliču. Še največ priznanja mu je izrekel septembra 1917, ko se je pohvalno odzval na škofovo podporo Majniški deklaraciji. Na tej podlagi Perovšek realno ocenjuje, da so summa summarum liberalci o Jegliču sodili »pregrobo« in »z malo razumevanja«, na način, kakršnega si mož ni zaslužil. Medtem ko je bil Jeglič – poleg prvaka katoliške stranke Šušteršiča – očitno glavna tarča napadov liberalnega tiska, pa za Kreka to sprva ne velja. Pisec nam namreč pojasnjuje, da je bil v ozadju obravnava Slovenskega naroda, ki mu je v glavnem namenjal splošne, tako pozitivne kot negativne oznake. Toda s politično rastjo »slovenskega Marxa« je rasla tudi njegova »priljubljenost« v liberalnem tisku. Postajal je tarča vse ostrejših udarcev, gotovo najhujši pa ga je doletel leta 1913 z znano afero Theimer. Po uničujoči aferi ga Narodni več napadal, po drugi strani pa tudi Krek svojih protiliberalnih stališč ni več zaostroval. Ob smrti so se liberalci od njega dostojno poslovili.

Narodno- in državopolitični razdelek knjige začenja nadvse zanimiva obravnava polemike o veri, narodnosti in etiki, ki sta jo v letih 1912–1913 vodila dva odlična intelektualca katoliške in liberalne politične usmeritve, Aleš Ušeničnik in Mihajlo Rostohar. Razgibana razprava bralcu pokaže vso širino in globino temeljnih idejnih razhajanj obeh nasprotujočih si taborov. Perovšek pri tem dobro ugotavlja, da sta oba razpravljavca »dejansko govorila drug mimo drugega, dosledno zazrta vsak v svojo resnico,« s čimer sta dokazala, »da so Slovenci v prejšnje stoletje vstopili kot narod globokih ideoloških razhajanj«. Po analizi »abstraktnega« se avtor v nadaljevanju loti še »real-političnega«. V posebnem poglavju najprej natančneje predstavi nacionalno politiko liberalnega tabora v dvajsetih letih dvajsetega stoletja. Ta je seveda v glavnem bila v znamenju koncepta jugoslovanskega narodnega unitarizma, ki ga Perovšek povsem jasno in odločno opredeli kot koncept, ki je »slovenskemu narodu zapiral možnosti za harmonično in neodvisno narodno rast«. V tem dejstvu tudi utemeljuje kasnejši liberalni politični bankrot, »kajti v slovenskem narodu so imele tedaj in kasneje veljavo le tiste politične sile, ki so se bojevale za narodno emancipa-

cijo ...« Poglede slovenskih liberalcev na narod in državno ureditev dodatno osmisli z zanimivim in povednim poglavjem, kakršnih v slovenskem zgodovinoopisju nedvomno manjka. Stališča liberalne *Samostojne demokratske stranke* namreč primerja s političnimi koncepti nemškega liberalizma v weimarskem času, s čimer doda razčlembam situacije v domovini pomembno historično dimenzijo. Ta je še toliko bolj zgovorna, ker sta bili obe državi, jugoslovanska in nemška, državnoopravno »enako zgrajeni«, v obeh je veljal unitaristični princip, ki sta ga tudi zagovarjali obe liberalni politični usmeritvi. Toda Perovšek ob tem opozarja, da je nemški liberalizem »znotraj zgodovinsko že izoblikovane narodne celote« sprejemal unitarizem kot instrument, ki bi preprečeval hegemonijo pruskega dela države, poleg tega pa je tudi zagovarjal republikansko državno obliko, slovenski liberalci pa so na drugi strani ravno nasprotno podpirali monarhijo in velikosrbski hegemonizem. Unitaristično-centralističnemu stališču se niso odrekli niti kasneje, na predvečer druge svetovne vojne, ko se je pojavila možnost oblikovanja posebne Banovine Slovenije. Na podlagi njihovega pisanja je moč sklepati, da so na to vprašanje gledali »z vidika čim večjega ohranjanja unitarističnega načela«.

V zaključnem razdelku se avtor posveti še prelomnicam v strankarskem in mednarodnopolitičnem razvoju. Trdimo lahko, da je v tem, zaključnem delu knjige strnjene in dodatno opredeljene precej prejšnjih razčlenitev. Najprej lahko preberemo vsestransko analizo ustanovitve vseslovenske *Jugoslovanske demokratske stranke* leta 1918, nato pa poglede liberalcev na vojno v letih 1939 in 1941. Zlasti v razpravi o ustanovitvi JDS se lahko v bralcu ponovno sestavijo temeljne ugotovitve iz življenja liberalcev pred ustanovitvijo prve jugoslovanske države, obenem pa tudi začuti »ustvarjalna moč«, ki jo je tabor tedaj imel, a ne izkoristil. V naslednjih dveh desetletjih je kot politični faktor vse bolj blede. Vso svojo pronicljivost in globino misli je sicer še zadnjič nazorno pokazal v letih 1939–1941, ko je ocenjeval razvoj vzplamtele vojne. Celovite analize dogajanja, realne napovedi prve faze vojne, točno predvidevanje povojnih političnih razmerij, ki bodo v znamenju državnih blokov kontinentalnih obsegov, so bili liberalni »labodji spev«. Po letu 1945 zanj na Slovenskem ni bilo več prostora.

Perovškova knjiga ni lahkotno nedeljsko branje o neki pretekli politični opciji, temveč kompleksna študija idejnega toka, ki se je izrazil tudi na Slovenskem. Specifično težo ji še dodatno veča vpetost v širši evropski kontekst. Brez zadržkov lahko trdimo, da bo našla svoje mesto na policah vseh resnejših raziskovalcev slovenske novejšje zgodovine. Močan in obsežen znanstveni aparat, jedrnat povzetek in nadvse uporabno imensko kazalo pa jo hkrati postavljajo v vlogo uporabnega priročnika s pedagoško vrednostjo. Ob koncu še velja opozoriti, da snov, o kateri je Perovšku nadvse tekoče in jasno tekla beseda, s tem delom seveda nikakor ni izčrpana. Na to nas nenazadnje v predgovoru opozori tudi sam avtor. V mozaik poznavanja slovenskega liberalizma je dodan nov, pomemben kos, ki kliče po nadaljnjih delih in poglobitvah. V slovenskem zgodovinopisju tako še nimamo obsežnejše študije o kateri od ključnih političnih osebnosti liberalnega tabora, ki so zaznamovale prvo Jugoslavijo. Raziskovalnih izzivov nedvomno ne manjka, zato se po pisanju o dogajanju v preteklosti drznem zazreti v prihodnost in se od avtorja *Poti v moderno* nadejati še nadaljnjih dobrih knjig.

Jure Gašparič

Sorry, chaps – better luck next time*

John Corsellis in Marcus Ferrar, Slovenija 1945. Smrt in preživetje po drugi svetovni vojni, Zbirka Premiki, Mladinska knjiga, Ljubljana 2006; 345 strani.

Angleža Johna Corsellis je potegnilo v zgodbo o slovenskem eksodusu po drugi svetovni vojni kot kvekerskega humanitarnega delavca v begunskih taboriščih v Avstriji. Dotaknila se ga je zgodba o 17.000 (str. 59) slovenskih beguncih, ki so zatočišče pred prodirajočo Jugoslovansko armado našli onkraj Karavank. Bil je priča njihovega begu, nastanitvi v begunskih taboriščih (zlasti Vetrinju, Lienzu in Spittalu), provizorični ureditvi razmer in šoku ob vrnitvi domobrancev njihovim nasprotnikom, ki so jih večinoma pobili. Corsellis je na vse skupaj gledal s perspektive humanista in idealista, ki ne more prenašati ubijanja, krivic, grdega ravnanja in prelomljenih obljub, pospremljenih s pilatovskim umivanjem rok, kar si je privoščila Velika Britanija v zvezi z vdalimi pripadniki domobrantskih enot. Njegovi zapiski (zlasti pisma materi) in spomini so zoreli skoraj trideset let, dokler ga ni k nadaljevanju zbiranja pričevanj spodbudilo naključno srečanje s slovenskim študentom iz Argentine. Corsellis je po vrsti intervjujev s slovenskim povojnim izseljenstvom v Severni Ameriki in Britaniji sprejel v »svoj tim« tudi Marcusa Ferrarja, bivšega dopisnika Reutersa iz Vzhodne Evrope. Knjiga, ki jo predstavljam, je nadgradnja Corsellisovega spominskega gradiva, saj sta jo soavtorja dopolnila s številnimi intervjuji in pisnimi pričevanji akterjev z vseh strani (domobrantsko-begunske, britanske in partizanske) ter opremila z zajetnim kupom primerne literature.

Kar je nastalo, je v prvi vrsti dostojna predstavitev odnosa britanskih vojaških in političnih vrhov do tako imenovanih razseljenih oseb in vdalih jugoslovanskih (zlasti slovenskih) pripadnikov

* Oprostite, fantje, več sreče prihodnjič.